

СКУЛЬПТОР, КІНОРЕЖИСЕР, ДРАМАТУРГ

Мікеланджело ХХ століття називають критики Івана Кавалерідзе (14.04.1887 – 3.12.1978), видатного скульптора, кінорежисера, драматурга, художника, педагога, есеїста, народного артиста України. Головною темою його творчості – на яких би теренах не працював він – було філософське осмислення долі народу. Він – автор безсмертних пам'ятників Т. Шевченку, Г. Сковороді, Л. Толстому, Артему, поставив епохальні фільми: «Злива», «Коліївщина», «Прометей», «Григорій Сковорода», створив п'єси, що увійшли до золотого фонду драматургії. Скульптури І. Кавалерідзе навчався у Ф. Балавенського в Києві, у Н. Аронсона в Парижі. Зустрічався з великим О. Роденом, котрий так уподобав роботи початківця з України, що на одній із робіт Кавалерідзе власноручно написав: «Це сильно. Видно талант, але треба багато працювати». Вплив Родена на Кавалерідзе помітно на портретах юної парижанки Чарни. Заповітам французького Майстра наш скульптор залишився вірним до останніх днів. Так, австрійський поет і мистецтвознавець Р.М. Рільке відзначав: «Роден розумів, що передовсім потрібне бездоганне знання людського тіла... Повільно, допитливо просунувся він до його поверхні. Вона складалася з сили-силених зустрічей світла з річчю. Цієї миті Роден відкрив першоелемент свого мистецтва, немовби клітину свого

ка. Втім, Кавалерідзе, пов'язавши свою долю навіки з Україною, пішов далі. Він натхненно студіював давньо-українське різьбярство та зодчество, опановував таїну скіфських та трипільських зразків, таких органічних для української культури. Він дослухався до давніх каменів скіфських баб, до пісень курганів, козацьких могил. Уже згадувана Покровська церква в Ромнах, в інших краях бачені храми народної архітектури сприяли тому, що його пам'ятники, наприклад, Великому Кобзареві відзначались органічною цілісністю скульптури й архітектури, єдністю натхненної постаті Тараса з постаментом, що нагадував козацьку могилу, котра «в полі з вітром говорила». Поет наче виростав із рельєфу рідної землі, поєднував у собі хвалу славної минувшини з важкими думами про сьогодення, випромінював віру в світле прийдешнє.

Пам'ятники Кавалерідзе ніби впливали зі свого природного оточення – з курганів, ланів широкополіх, що ставали підніжжям Кобзареві, а з опалених сонцем степів, з індустріальних бруківок для постаментів революціонерів з робітників Артему. І дійсно, споглядаєш могутній пам'ятник Артемові у Святогірську і бачиш не лише узагальнений образ героя-пролетаря, а й цілий той край донбаський, край гарячих степів і териконів, котрі ніби є складниками величного спірального-пірамідального образу Артема.

А мандрівний філософ у численних подобижах з каменю, у кіно, на кону і в роздумах – це ж доля самого українського народу – в убогій одежі, запорошений пилком століть, але з віщим мудрим поглядом, сповненим власної гідності й віри у своє майбуття. Кличуть до роздумів постаті любомудра, поставлені скульптором і у Лохвиці, і в рідних його Чорнухах, й у Москві та Петрограді, і в Києві на Подолі, який звів уже 90-літній патріарх на схилі шляху свого, і у Сковородинівці на Харківщині, де віщий старець перед власною смертю сам викопав могилу... Численні варіанти пам'ятника відображають глибокo філософію Сковороди, його учення, відбивають етапи його шляху та й думи про покликання митця самого Кавалерідзе.

У дещо іншій манері створено образ Ф. Шалаяпіна – тут немає притаманних художникові імпресійних поверхень, та вигладжена бронза погруддя мовби таїть у собі нестримний порив артиста, що ось-ось вилетіть у натхненний спів голосу незвичайно красивою барви, успадкованою у народної пісні: «Ты взойди, взойди, солнце красное...». Так, спершу, щоб заспівало каміння його образів (а співають у Майстра і М. Литвиненко-Вольгемут, й І. Пасаржичевський і М. Буринка і Б. Буринка і

ки з порцеляни. Уповільнювалася дія фільму заради більш об'ємного сприйняття персонажів, підкреслювалася умовність, навіть статурність героїв задля естетичного ефекту.

Ще більше зросла майстерність новатора у фільмах «Коліївщина», «Прометей», знятих у Києві, які задумувались як трилогія з історії України. Творці більшості історичних фільмів ніби оглядалися назад у минуле, а Кавалерідзе вмів поєднати історію з певними аспектами сьогодення, бачив перспективу майбутнього Вітчизни. Постановник все більше відмовлявся від побутових деталей, другий план він заміняв фоном із чорного оксамиту і сукна, що дужче вирізьблювало фактуру лицедіїв, увиразнювало скупі, але промовисті деталі, краще передавало гру світла і тіней, яка часом заміняла натурні зйомки моря, світського балу, великого натовпу людей. Меншими матеріальними засобами, невеликою кількістю статистів, умовністю реквізиту, яке Кавалерідзе творчо запозичив із театру, котрим захоплювався все життя, досягалося художнє узагальнення подій на екрані, хвилюючої експресивності кінооповіді. За поетичними законами живе в його кіно пейзаж. Введення ним звука в кіно не призвело до однобічного, побутового його використання, навпаки, було створено цілу звукопанораму завдяки підкресленій поліфонії, символічності мови, зокрема у «Коліївщині». Режисер умів працювати й переконувати знаменитих майстрів з досвідом роботи на сцені та в кіно, й запалювати на творчий подвиг початківців, відкривати нові імена. Від образів-символів, що персоналізували певну ідею, Кавалерідзе органічно переходив до зображення людей-типів, ніскільки не знижуючи мистецький рівень до буденщини, до побутових реалій. Сміливими режисерськими й акторськими засобами виліплено сатиричний образ Настасії (Наталія Ужвій) у «Прометей», найкращому фільмові митця, за зізнанням самого Івана Петровича. Знаменно, що на пам'ятнику Т. Шевченкові у Харкові, чи не найкращому пам'ятникові поету, автор М. Манізер зображає чи не всіх видатних виконавців кавалерідзівських фільмів – Н. Ужвій, І. Мар'яненка, О. Сердюка, І. Твердохліба та ін. Пізніше митець знімав більше більш-менш традиційні для радянського кіно фільми, як-от: «Григорій Сковорода» (з такими виконавцями, як О. Гай, Т. Литвиненко, Ю. Саричев), «Повія» (Л. Гурченко, С. Шкурат, Р. Гладунко), але вони теж відзначені вдалими пошуками в акторському трактуванні хрестоматійних персонажів, створенні своєрідного ансамблю виконавців.

ником пластики й у Івана Кавалерідзе, через що його скульптура дає щоразу нове враження, імпресію, коли розмаїта поверхня її зустрічається з промінням джерела світла, – образи оживають, рухаються, набувають нових, виразних внутрішніх жестів. Це стосується і пам'ятника Артемові у Святогірську, і монументів Скороді та Кобзареві у багатьох містах України та Росії, і барельєфів М. Врубеля, Б. Гмирі, Л. Гакебуш, горельєфа Прометея. Вищі закони творчості йдуть крізь віки від могутньої постаті Мікеланджело через Родена до Кавалерідзе. Тож про нашого скульптора хочеться сказати словами Рільке:

Були то Мікеланджелові дні –
про них книжки розповіли мені.

Ото був муж, – по наших мірах всіх
він є гігантом. Виміри земні
забути і зневажити він зміг...

Адже пройшовши довгий тернистий шлях художника ХХ століття, подолавши цілий ряд абсурдно жорстоких заборон, він спромігся сказати своє ваговате слово у скульптурі, кіно, театрі й не вдавався до кон'юнктурницьких запобігань. Він, як Рільківський Мікеланджело, вслухався у каміння, зігнорувавши буденні голоси людей, прозаїчні вимоги гендлярів від мистецтва.

ТОЙ, ЩО КАМІННЯ СЛУХАЄ

Івась був із бідняцької родини, але не з убогої духом. Адже довкола такий принадний світ! Щедре сонце осявало пишні простори Роменщини. Дихала теплом батьківська хата в оточенні левад, гаїв, перелісків, широкогрудих ланів... Над громадям сільських хат вишувались урочисті куполи церков. Особливо вабила око Покровська церква в Ромні, місті над Сулою, що славилася чудесами старовинної архітектури, гомінких ярмарків з виставами, віщими кобзарями, піднесеним настроєм заїжджого й тутешнього люду.

Іван спершу мріяв будувати палаци, прикрашати ними землю. А доля ліпше знає покликання людини, впевнено кличе до вищої мети. «Бути скульптором тобі! – заповідалось у її владному поклику. – У камені різьбити-меш ту красу, що ввібрав у свою душу в рідному хуторі, – і ти в простій одежі пройдеши віки, часу зламавши межі...». А рідні простори гріли душу розмаїттям схилів, яруг, дзвеніли піснями дерев, каміння, сільських храмів. Аж до коріння дерев проникав слух хлопця, милуючись симфонією тих просторів...

Згодом ті промовисті поверхні оживуть у творах Івана Кавалерідзе, надаючи подоби знам його небувалої динаміки, імпресії, доповнюючи талановито збудовані форми вишуканою грою світла і тіней, виразним внутрішнім жестом моделі. Недарма стежки І. Кавалерідзе і в Києві, а згодом й у Парижі перепліталися зі шляхами іншого скульптора-модерніста Олександра Архипен-

Г. Воссе, І.С. Брикін, та і чим не всі солісти Київської опери), треба було слухати пісню самого каміння змалечку, тоді, як формується сам художник-різьбяр. Не дослухаючись до голосу пращурів, до співу століть, не створив би ще зовсім юний Іван пишний пам'ятник Україні – симфонію в мармурі Великої княгині Ользі, Андрієві Первозванному та рівноапостольним просвітникам Кирилові та Мефодію. Після недовгих студій у Парижі Кавалерідзе збудував цей прославлений 4-фігурний пам'ятник, не повторившись у жодному з чотирьох образів: Ольга символізувала державність, Андрій – духовність, Кирило й Мефодій кожний по-своєму культуру і просвітництво.

Уже з самого початку Кавалерідзе відмовився у скульптурі від зайвої деталізації, фотоідентичності образів, приладжених поверхень – великі форми ні в якому разі не мають бути просто побільшеними порцеляновими фігурками, кожному жанрові своє!

СВІТЛО – МІЙ РІЗЕЦЬ

Коли його пошуки у скульптурі зазнали урядових переслідувань, невгамовний митець удався до кіно. Він тут віддавна почувався як удома. Його ще студійцем було запрошено зробити грим виконавцям ролі Толстого у фільмах «Уход великого старца», «Как хороши, как свежи были розы», він був скульптором у «Ноктюнах Шопена», «Ключах щастя», художником у «Анні Кареніній», «Крейцеровій сонаті». Тож він сміливо взявся втілювати свої теми в новому тоді мистецтві. Обрано було історичну тематику, його перший режисерський фільм на Одеській кіностудії «Злива» не випадково мав підзаголовок «Офорти до історії гайдамаччини», він був натхнений березільським спектаклем Лєся Курбаса «Гайдамаки». І в кіно Кавалерідзе залишався, насамперед, скульптором. Центр ваги кінокартини припадав на поєднання мистецтва скульптури з фотографією – світло й тіні вабили новатора як інструментарій кінофільму. «Світло, тінь... Могутня мова. Світло різець скульптора,» – каже молодий фільмотворець. Наділити відеозображення новою, рельєфною пластикою не було самоціллю, це випливало з ідейно-художнього задуму створити нове кіно на відміну від модних карколомних детективів. Автор розпочинав своїми роботами славнозвісне українське поетичне кіно, яке сягнуло своїх вершин у роботах С. Параджанова, І. Миколайчука, Ю. Ілленка, але коли в даному контексті часто згадується ім'я О. Довженка, то чомусь забувають за І. Кавалерідзе. Якщо більшість режисерів-новаторів синтезували кінематику з живописом, то Кавалерідзе правомірно використовував досягнення скульптури, наче з каменя свідомо різьбив він образи Івана Гонти, Максима Залізняка, а постаті Катерини II, короля Станіслава-Августа нагадували солодкаві статует-

Бгато що пов'язує наш край зі становленням І. Кавалерідзе як особистості. Дитинство і юність (а вони пройшли на славній Роменщині) взагалі закладають основи світобачення, характеру людини, а крім того, на тій же Роменщині Іван Петрович викладав малювання у школі, працював як режисер народного театру, відкрив немало талантів серед аматорів. Так, на широку дорогу творчості в кіно і театрі пішли з його легкої руки Василь Яременко, провідний актор театру ім. Марії Заньковецької, Степан Шкурат, співпрацювала з ними в рідному місті знаменита Ганна Затиркевич-Карпінська. Та й сам Кавалерідзе розширив свій творчий діапазон від праці на кону, створивши відтак п'єси «Вотани меч», «Перша борозна», «Григорій і Параскева», «Перекоп» та ін. Кавалерідзе сказав своє слово в історії театру.

Він перший поставив блискучі фільми-опери «Наталка-Полтавка» та «Запорожець за Дунаєм». Майстер образотворчих форм, він сповна володів словом, умів створювати експресивний діалог, знався на новинках літератури. Як відомо, найбільший успіх мали ті фільми, де сценаристом виступав сам режисер. Не випадково найменше вдався йому «Перекоп», знятий за чужим сценарієм. У кожній галузі вся архітектоніка твору й ідея належали самому творцю – Івану Кавалерідзе. На сцені Театру імені М. Щепкіна було поставлено його п'єси «Григорій і Параскева» та «Старики», в яких з успіхом виступили такі провідні майстри сцени як О. Тарасенко, А. Носачов, Н. Домбровська, В. Будянський, Д. Тараненко, П. Собецький, Н. Михайлова та ін. Вдячні щепкінці тепло вітали тоді драматурга на гостинах у нашому місті. Сумщина свято шанує пам'ять геніального земляка, нещодавно у Троїцькому соборі було влаштовано галерею скульптури І. Кавалерідзе (на жаль, закрита), організувала яку палка шанувальниця творчості нашого земляка директор Сумського художнього музею (СХМ) Галина Ареф'єва. Зараз у музеї відкрито ювілейну виставку творів І. Кавалерідзе, де проводяться змістовні екскурсії, зокрема, керівником виставки Ганною Дужою. Головний зберігач СХМ Надія Юрченко ще студенткою була вражена духовною молодістю, творчим горінням цієї вже літньої людини. Працівники музею створили гідну вшанування митця атмосферу на вернісажі виставки. Гадаємо, цими заходами не вичерпається відзначення 120-річчя від дня народження великого скульптора, кінорежисера, драматурга. Адже у Сумах було споруджено чудовий пам'ятник Кобзареві (знищений 1957р.), у Ромнах був загалом перший пам'ятник Т. Шевченку, стоїть там і нині поновлений його монумент. Мріємо про відновлення галереї І. Кавалерідзе.

Панас МУДРИК